

Disiplinler Arası Dil Araştırmaları
Dergisi [DADA]
Aralık 2022

International Journal of Interdisciplinary
Language Studies [IJILS]
December 2022

Atıf (cite): Basatemur, Ahmet (2022). "Metindilbilim, Metinsel Bağdaşıklık ve Türkiye Türkçesinde Değişirim" adlı eser üzerine, *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi*, 5, 157-162.

“Metindilbilim, Metinsel Bağdaşıklık ve Türkiye Türkçesinde Değişirim” Adlı Eser Üzerine

About of the “Metindilbilim, Metinsel Bağdaşıklık ve Türkiye Türkçesinde Değişirim” Named Book

Ahmet BASATEMUR¹

Makale Türü: Kitap İncelemesi

Paper Type: Book Review

Ferdi BOZKURT (2022). Metindilbilim, Metinsel Bağdaşıklık ve Türkiye Türkçesinde Değişirim, İstanbul: Kesit Yayınları, 176 s. ISBN: 9786257698726

1 Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı, Türk Dili ve Edebiyatı, a_basatemur45@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5438-8181

Makale Geliş Tarihi (Recieved): 27.08.2022 Makale Kabul Tarihi (Accepted): 20.10.2022

Dilbilimin 20. yüzyılın başlarında metinleri merkeze alarak gelişmesi ve söylem analizinin ön plana çıkması, metindilbilim çalışmalarının gelişmesine zemin hazırlamış ve bu sayede metindilbilim çalışmaları önce Avrupa’da akabinde ise Türkiye’de ivme kazanmıştır. Metindilbilim ile ilgili alanyazındaki eserlerin katkısı ve önemi yadsınamaz bir gerçek olduğu kadar konuyla ilgili Türkiye’de yeterli çalışmanın bulunmadığı da unutulmamalıdır. Bu bağlamda dilbilim çalışmalarına katkı sağlayacak önemli çalışmalardan biri de Dr. Ferdi BOZKURT tarafından 176 sayfa olarak hazırlanan ve Kesit Yayınları aracılığıyla okuyuculara 2022 yılında sunulan “Metindilbilim, Metinsel Bağdaşıklık ve Türkiye Türkçesinde Değiştirim” adlı eserdir.

Kitap üç ana bölümden oluşmaktadır.

Kitabın ilk bölümünü “Metindilbilim” başlığı oluşturmaktadır. Bu başlık altında tümce kavramı, metin kavramı, metindilbilim terimi, metindilbilimin tarih içindeki gelişimi ve arka planı ile metinsellik ölçütlerine yer verilmiştir.

Eserde “tümce” tanımları incelenmiş, tanımlar arasındaki benzerlik, farklılık ve çelişkilere dikkat çekilmiştir. Saussure, Bloomfield, Ergin ve Karahan’ın tümce tanımlarından çıkarımda bulunan yazar, daha geniş sınırlara sahip, daha fazla duyguyu ya da durumu veyahut daha geniş bir ya da birkaç düşüncenin anlatılmak istenmesi durumunda tümcenin tek başına yeterli olmadığını ifade etmiştir.

Dilbilim, dilbilgisi ve genel Türkçe sözlüklerindeki “metin” tanımlarından hareketle, tümce tanımında olduğu gibi, metin kavramının tanımlanmasında da benzer çelişkileri tespit eden yazar, evrensel anlamda bir metin tanımının olmadığını ve hatta Heinemann ve Vichweger’e göre alanyazında üç yüzden fazla metin tanımının bulunduğu ifade etmiştir. Bozkurt’a göre; Harris’in 1952’de ilk defa “söylem” terimini kullanması, metne daha farklı bir bakış açısı kazandırmış, tümcelerin “metin oluşturucu” değil “metin gerçekleştirici” olarak görülmesi gerektiği fikrini savunan Halliday ve Hasan’ı etkilemiştir.

Crystal, Trask ve Bussmann’ın “metindilbilim” tanımlarına yer veren yazar, metinlerin çözümlenmesinde özel bir yaklaşım olarak tanımlanan metindilbilim kavramının ilk kez Cose-riu (1952) tarafından ortaya atıldığını, kavram için “*textlinguistic*” teriminin ise Avrupalılar tarafından geliştirildiğini aktarmıştır.

Eserde metindilbilimin tarihsel gelişimi ve arka planına geniş bir yer verilmiştir. Burada metindilbilimin ortaya çıkması, sistemli hâle gelmesi ve var olmasında etkili olan sözbilim ve deyişbilimin tarihi süreci ele alınmıştır. Ayrıca sözbilim ve deyişbilimin çalışma kolları, yaklaşımları ve konuları gibi ayrıntılara yer verilmiştir.

Kitapta “sözbilim” çalışmalarının kökeninin Antik Çağ’a kadar uzandığı, Yunanlılar ve Romalıların topluluk önünde anlaşılır, duruma uygun, etkileyici ve ikna edici konuşmaları gerçekleştirmek için kavramlar, kurallar ve düzenlemeler oluşturulmaya çalıştıkları vurgulanmıştır. Sözbilimin işlevleri (öğretmek, ikna etmek, keyif vermek) ve inceleme usullerinin (buluş, düzenleme, deyiş, ezberleme, sunuş) Cicero tarafından sistemleştirildiği ifade edil-

miştir. Ayrıca sözbilim ve metindilbilimin benzer yaklaşımlara sahip olduğunu Spillner'den alıntı yapılarak aktaran yazar, nitelikli iletişim kurmada dil öğelerinin kullanımını inceleyen deyişbilimin de Antik Yunanlılardan beri var olduğunu, sözbilim ile metindilbilim arasında köprü vazifesi gördüğünü, 1951'de Bally tarafından bağımsız bir bilim dalı olarak ele alındığını, Taylor ve Toolan tarafından çalışma alanlarının sınıflandırıldığını vurgulamıştır.

Kitapta metindilbilimin ortaya çıkışı ve gelişim süreciyle ilgili ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Buna göre; metindilbilim, ilk kez Harris (1952) tarafından ortaya atılan "söylem çözümlemesi" teriminin etkisiyle Almanya'da başlayan "tümce ve ötesi" çalışmalarının neticesinde, 1964'te Peter HartmannTempus, HaraldWeinrich, ManfredBierwisch tarafından ayrı ayrı yazılan üç temel yayın ile ortaya çıkmış, ardından Tagmemik Ekolu ve Katmanlaşma Ekolu ile gelişmiştir. Metnin oluşmasında en temel etkenin değiştirim olduğunu ifade eden Roland Harweg'in ve "metin yapısı, dünya yapısı" olarak adlandırdığı kuramında çizgisel metin sunuluşu ile anlambilimsel metin tabanı arasında ayırım yapan Petöfi'nin düşünceleri, 1976'da Halliday ve Hasan'ın dil sisteminin bileşenlerini sistematikleştirmesine ilham kaynağı olmuştur. Günümüzde ise metindilbilim, dilbilim ile yazınsal çözümlemenin birbiriyle kesiştiği ara bölgede yaklaşık otuz yıldan beri gelişmektedir.

Birinci bölümün son başlığını ise "Metinsellik Ölçütleri" oluşturmaktadır. Kitapta metindilbilimin amacı "*bir metnin yapısını, içeriğini, kurgulanışını, iletişim işlevini sunarak uygulamalı örneklerle ortaya koymak*" olarak açıklanmaktadır. Metindilbilimin görevi ise "*metin olanı metin olmayandan ayırmak*"tır. Konuyla ilgili Turaeva'nın altı madde olarak sıraladığı metindilbilimin görevleri; Bartminski'nin kuramsal, betimsel ve uygulamalı olarak sınıflandırdığı metinbilimin çalışma alanları ve amaçlarına yer verilmiştir. Ayrıca "*Metin ne olduğu hakkında karar verilemezliğe sahip niteliktedir.*" diyen Silverman ve metinselliği kısaca "*ilk okumada metni karakterize eden tutarlılık ve bağlantı kalitesi olarak*" açıklayan Hanks'ın görüşleri de unutulmamıştır. Uzun'un ve Kıran'ın konuyla ilgili görüşlerine yer veren yazar, prosedürlere dayalı yaklaşımla metinselliğin yedi ölçütünü (*bağdaşıklık, tutarlılık, amaçlılık, kabul edilebilirlik, bilgisellik, durumsallık ve metinlerarasılık*) ve bu ölçütlere ek olarak "*verimlilik, etkililik, uygunluk*" ilkelerini ortaya koyup bu alanda çığır açan dilbilimcilerin Beaugrande ve Dressler olduğunu ifade etmiştir. Çalışmada metinsellik ölçütlerinin doğrudan ilişkili olduğu dilbilimin alt disiplinleri de unutulmamıştır. Ayrıca yazar, Beaugrande ve Dressler'in, "metin merkezli" (*bağdaşıklık ve tutarlılık*) ve "kullanıcı merkezli" (*amaçlılık, kabul edilebilirlik, bilgilendiricilik, duruma uygun olma, metinlerarasılık*) olarak sınıflandırdığı ölçütleri ayrıntılı bir şekilde, örnekleriyle ve bazen de tartışarak açıklamıştır.

Kitabın ikinci bölümünü metin merkezli bir metinsellik ölçütü olan "Metinsel Bağdaşıklık" oluşturmaktadır. Bu bölümde yazar, Daneş, Gutwinski, Carter gibi araştırmacıların görüşlerinden hareketle bağdaşıklık, metnin oluşmasındaki sözcük ve sözdizimi kapsamındaki uyumluluğu temsil ettiğini ifade ederek konuyla ilgili yapılan kuramsal açıklamaların ortak ve zıt yönlerini ortaya koymuş ve bazen de eleştirel bir bakış açısıyla eksikliklerini vurgulamıştır. Kitapta birçok araştırmacının metinlerin temel özelliklerini anlamak için yoğun bir şekilde

çalışmalar yaptığı, metinlerin yapısı hakkında genellikle metin çözümlemesi tekniğiyle kuramsal açıklamalar ortaya koyduğu ifade edilirken yapılan çalışmaların en etkileyici olanının ise bağdaşıklık kuramını ortaya atan Micheal Halliday ve Ruqaiya Hasan'a ait olduğu vurgulanmıştır. Günümüzde geçerliliğini yitirmeyen "Cohesion in English (İngilizcede Bağdaşıklık)" adlı eserde Halliday ve Hasan'ın bağdaşıklığı sağlayan öğeleri "gönderim, değiştirim, eksilti, bağlaç ve sözlüksel bağdaşıklık" başlıkları altında sistemleştirdiği ifade edilmiştir. Yazar, Halliday ve Hasan'ın bağdaşıklığın tam olarak sınıflandırmasını çeşitli aşamalardan geçirip olgunlaştırdığını belirtmiş ve ardından Halliday ve Hasan'ın bağdaşıklık hakkında yaptıkları çalışmaları tarihi akışa göre sıralamıştır. Kitapta bağdaşıklık kuramının sistemleşmeden önce Halliday'in ve Hasan'ın yaptığı üç temel çalışmadan bahsedilmiştir: Bunlardan ilki Halliday'in "Bağdaşıklık sözdizimsel bir ilişkidir ve dilbilgisel olduğu sürece kısmen yapı kavramı içine dahil edilebilir." ifadesinin ilk kez yer aldığı "The Linguistic Study of Literary Texts (Yazınsal Metinlerin Dilbilimsel Çalışması)" adlı çalışmadır. Bu çalışmada Halliday bağdaşıklık kategorilerini dilbilgisel ve sözlüksel olarak iki ulama ayırarak sunmuştur. İkinci çalışma "Linguistic Study of Contrastive Features in the Style of Two Contemporary English Prose Writers" adıyla Hasan'a aittir. Bu çalışmada Hasan, büyük bağdaşıklığı büyük bağdaşıklık ve küçük bağdaşıklık olarak sınıflandırmıştır. Üçüncü çalışma ise 1968'de yine Hasan'ın metinleri karakterize ederek iç ve dış özelliklerine ayırdığı ve iç özelliklerinin bağdaşıklık olarak adlandırabileceğini ifade ettiği "Grammatical Cokesion in Spoken and Written English: Part One" adlı çalışmadır. Bunların dışında Halliday ve Hasan tarafından yazılan "Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social-semiotic Perspective" adlı çalışmada Cohesion in English'ten daha kapsamlı bir sunuş söz konusu olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca yazar, kitapta Türk alanyazınındaki çalışmaların da değerlendirmesine yer vermiştir. Yazara göre; Türk alanyazınında yapılan çalışmaların bağdaşıklık sınıflandırmasından ziyade bağdaşıklık öğelerinin seçilen hedef metinde uygulanması şeklindedir. Uzun, Günay, Dilidüzgün, Torusdağ ve Aydın tarafından yapılan tasnif denemeleri ise Batı'daki çalışmalardan farklı değildir. Farklılık yalnızca kavram için kullanılan terimlerde dir.

"Metindilbilim, Metinsel Bağdaşıklık ve Türkiye Türkçesinde Değiştirim" adlı çalışmanın diğer çalışmalardan farklı olan yönü ise yalnızca bağdaşıklık araçlarının genel sınıflandırmalarını değil aynı zamanda bağdaşıklık öğeleri ve bunların alt sınıflandırmalarını da ele almasıdır. Çalışmada dilbilgisel bağdaştırıcı araçları değerlendirilirken farklı sınıflandırmalar ve yaklaşımlar harmanlanmış, Türkçenin yapısal ve anlamsal özelliklerine uygun bir sınıflandırma denemesi yapılmıştır. Sınıflandırma denemesinde yer alan dilbilgisel bağdaştırıcı araçları, Türkçe örneklerle açıklanmıştır. Bu sebeple kitap, Türk alanyazına önemli bir katkı sunmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünü "Türkiye Türkçesinde Değiştirim" başlığı oluşturmaktadır. Bu başlıkta Türkiye Türkçesinde değiştirim sağlayan yedekler açıklanmadan önce "değiştirim" hakkında yapılan ilk çalışmalar ve kavramla ilgili yaklaşımlar tarihsel akış sırasına uygun olarak verilmiştir. Burada dikkat çeken husus yazarın oldukça geniş bir alanyazın taraması yapması ve kavrama katkı sunan araştırmacıların bakış açılarını Türkçeye tartışarak aktarmasıdır. Değiştirim kavramıyla ilgili ilk çalışmalar ve kavramla ilgili yaklaşımlar konusunda Bloom-

field, Hockett, Halliday, Harweg, Crymes, Quirk gibi araştırmacıların kavramla ilgili görüşlerini tartışarak sunan Bozkurt, konuyla ilgili en önemli eserin Halliday ve Hasan'ın "*Chesion in English*" adlı çalışması olduğunu ifade etmiştir. Elbette kitapta yalnızca yabancı araştırmacıların görüşlerine yer verilmemiş, değiştirim kavramıyla ilgili Türk araştırmacıların çalışmalarına da yer verilmiştir. Türkiye'de değiştirim kavramını ilk kez ele alan araştırmacıyı Altunkaya olarak tespit ettiğini ifade eden yazar, Halliday ve Hasan'ın etki ve izlerini taşıyan Altunkaya (1987) ve Uzun'un çalışmalarının bağdaşıklık konusunda öncü olduğunu vurgulamıştır.

Yazar, Crystal, İmer ve diğerleri, Halliday ve Hasan'ın değiştirim tanımlarındaki süreç vurgusundan hareketle, değiştirimin bir süreç olduğu ve bu süreçten etkilenen dil öğelerinin de var olduğu çıkarımında bulunduktan sonra Halliday ve Hasan'ın örnekleriyle asıl ve yedek öge kavramlarını açıklamıştır. Kavramlar açıklanırken gönderimin değiştirim ile benzer yönleri ve farklılıkları da açıklanmıştır. Açıklamaya göre metin üreticilerinin gereksiz tekrarı önlemek için kullandıkları gönderim ile değiştirim kavramları arasındaki farklar şunlardır:

Gönderimde anlamsal bir özellik varken değiştirimde yapısal ve dilbilgisel bir özellik söz konusudur. Konuşucu aynı şeyi anlatırsa "gönderim", farklı şeyi anlatırsa "değiştirim" kullanılır. Gönderimin işlem geçmişçi çok daha geriye giderken değiştirim bir tümce ya da tümcecik gibi daha kısa işlem geçmişçesine sahiptir. Her ne kadar diller arasında farklılıklar görülse de gönderimde sözcük türünün korunması önemsizken değiştirimde sözcük türü aynı şekilde korunur.

"*Türkçede Değiştirim Sağlayan Yedekler*" başlığı altında Türkçede değiştirim sağlayan yedeklerin Türkçe çalışmalarda nasıl ele alındığı eleştirel bakış açısıyla incelenmiş ve çalışmalarda değiştirim oluşturan yedeklerin listesi verilmiştir. Yazar, değiştirim türleri ve yedeklerini, Halliday ve Hasan'ın modelini kullanarak Türkçeye başarılı bir şekilde uyarlamış ve önceki çalışmalarda değinilmemiş değiştirim yedeklerini örnekleriyle ele almıştır.

Yazarın teorik kısımları geniş alanyazın taraması yaparak sunması; Türkçede metindilbilim konusuyla ilgili ulaşılamamış kaynaklardaki yaklaşımları tanıtmaları ve konuyla ilgili bazı terimleri Türkçeye kazandırmış olması, alanyazına önemli bir katkı sunmuştur. Ayrıca; Türkçede dilbilgisel bağdaştırıcı araçları ve Türkiye Türkçesinde değiştirim yedeklerine ait yapılan özgün sınıflandırma, "Metindilbilim, Metinsel Bağdaşıklık ve Türkiye Türkçesinde Değiştirim" adlı kitabın Türkiye'de yapılacak çalışmaların kaynakçalarında yer alacağını göstermektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Ahmet BASATEMUR

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

Bozkurt, F. (2022). *Metindilbilim, Metinsel Bağdaşıklık ve Türkiye Türkçesinde Değişirim*, İstanbul: Kesit Yayınları.